

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.9>**Костицький В. В.,**

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Кобан О. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-3997-5740

ДЕЯКІ СОЦІОЛОГО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБМЕЖЕННЯ У ПРАВІ

SOME SOCIOLOGICAL-LEGAL AND THEORETICAL PROBLEMS OF LIMITATIONS IN LAW

Нормативно-правові приписи регулюють діяльність та поведінку суб'єктів права, мають доцільний характер та людиноцентристський зміст, спрямовані на забезпечення соціальної справедливості та реалізацію прав свобод людини і громадянина. Вимоги, що висуваються до влади, є необхідними обмеженнями влади задля забезпечення гармонійного поєднання інтересів особи, суспільства і держави. Слово «обмеження» з лінгвістичної точки зору показує, що відповідне поняття виражає утримання когось у певних рамках, в обмежуванні права, звуженні можливостей тощо. Саме нормування людської поведінки за допомогою будь-яких соціальних норм є способом її обмеження. В юридичній науці правові обмеження поділяються на публічно-правові (що випливають із нормативних правових актів) та приватноправові (наявність установлених законом або уповноваженим органом умов і заборон). У правовій науці найбільш поширеними є твердження, що обмеження у праві – це здійснюване відповідно до закону звуження обсягу суб'єктивних прав, що обмеження варто розглядати як можливість стримування суб'єктів права від порушень прав людини і громадянина та прав інших суб'єктів права. Обмеження у праві націлені на зміцнення і правопорядку, недопущення порушень прав і інтересів одних осіб діями інших, детермінуються матеріальними, духовними та іншими умовами життя суспільства на конкретно-історичному етапі його розвитку; у них втілюється ідея доцільності права та його призначення у суспільстві як регулятора суспільних відносин. Сутність обмеження правом у встановленні меж застосування суб'єктивного права одної особи в інтересах іншої; при застосуванні обмежень слід керуватися принципами права (верховенства права, примату прав і свобод людини і громадянина, відповідальності держави перед людиною, рівності суб'єктів права, соціальної справедливості, рівності доступу до правосуддя).

Ключові слова: права людини, суб'єкти права, людиноцентризм у праві, влада, обмеження у праві, правові обмеження, обмеження влади правом, обмеження влади правами людини.

Normative and legal prescriptions regulate the activity and behavior of legal subjects, have an expedient character and human-centered content, aimed at ensuring social justice and the realization of the rights of a person and a citizen. The requirements put forward to the government are necessary limitations of the government in order to ensure a harmonious combination of the interests of the individual, society and the state. The word "restriction" from a linguistic point of view shows that the corresponding concept expresses keeping someone within a certain framework, limiting the right, narrowing opportunities, etc. It is the normalization of human behavior with the help of any social norms that is a way of limiting it. In jurisprudence, legal restrictions are divided into public law (arising from normative legal acts) and private law (presence of conditions and prohibitions established by law or an authorized body). In legal science, the most widespread is the statement that a limitation in law is a narrowing of the scope of subjective rights carried out in accordance with the law, that the limitation should be considered as an opportunity to deter legal subjects from violations of human and citizen rights and the rights of other legal subjects. Restrictions in the law are aimed at strengthening the law and order, preventing violations of the rights and interests of some persons by the actions of others, are determined by the material, spiritual and other conditions of the life of society at a specific historical stage of its development; they embody the idea of the expediency of law and its purpose in society as a regulator of social relations. The essence of limiting the right in establishing the limits of the application of the subjective right of one person in the interests of another; the application of restrictions should be guided by the principles of law (the rule of law, the primacy of the rights and freedoms of man and citizen, the state's responsibility to man, the equality of legal subjects, social justice, equal access to justice).

Key words: human rights, subjects of law, anthropocentrism in law, power, limitations in law, legal limitations, limitation of power by law, limitation of power by human rights.

Становлення громадянського суспільства вимагає високої якості влади. Вона повсякчас повинна демонструвати ефективність і результативність своєї діяльності, бути високоорганізованою та впорядкованою, аби впоратися з тими численними завданнями й викликами, що їх несе глобалізованій цивілізації сучасність і прийдешнє майбутнє.

У зв'язку з такими вимогами, що висувуються до влади, необхідними є дієві засоби, які б сприяли реалізації прав і свобод людини і громадянина, які виступають як засіб обмеження влади. Саме за умов свого правового обмеження державна влада здатна забезпечити гармонійне поєднання інтересів особи, суспільства і держави.

Аналіз змісту самого слова «обмеження» уже показує, що відповідне поняття виражає утримання когось у певних рамках, межах, у стримуванні, звуженні, в обмежуванні права, можливості, лімітуванні сфери діяльності, звуженні можливостей тощо. Тобто лінгвістичне тлумачення однозначно вказує на межі, вийти за які суб'єкт, до якого застосовується обмеження, не може.

Питання сутності та видів правових обмежень були предметом досліджень як загальнотеоретичних, так і галузево-правових досліджень, зокрема О. Г. Кобан, В. В. Костицького, І. М. Панкевича, П. М. Рабіновича [1], та ін.

Як відзначається в літературі, вже саме нормування людської поведінки за допомогою будь-яких соціальних норм є способом її обмеження. Так, за первіснообщинного ладу існувала система норм-табу, що істотно стримувала біологічні інстинкти людей, спрямовуючи їх у соціально корисне річище. Із виникненням державності система обмежень стає умовою нормалізації суспільного та індивідуального життя, обмежуючи поведінку людей в інтересах інших осіб.

В юридичній науці всі існуючі підходи щодо правових обмежень виразно поділяються на публічно-правові (що впливають із законів та інших нормативних актів межі, за які не повинні виходити діяльність відповідних суб'єктів права) та приватноправові (наявність установлених у визначеному законом або уповноваженим органом порядку умов та заборон, що обмежують право володільця при здійсненні права власності або інших речових прав на конкретний об'єкт нерухомого майна (сервітути, іпотеки, довірче управління, оренда, арешт майна тощо)).

Аналіз законодавства України щодо застосування поняття «обмеження» свідчить, що сфера використання цього терміна є доволі широкою і стосується найрізноманітніших аспектів життєдіяльності суспільства та держави в цілому, але при цьому жоден нормативний акт не дає чіткого визначення цього поняття.

Слід зазначити, що так само і науковці, як правило, застосовують різні варіанти поняття, а саме: «обмеження права», «правове обмеження», «обмеження прав людини», «тимчасова заборона», «заборона» тощо, часом включаючи у розуміння цих термінів різний зміст.

Деякі вчені вважають, що обмеження у праві – це здійснюване відповідно до закону та в установленому порядку звуження обсягу суб'єктивних прав або можливості їх реалізації, інші твердять, що обмеження має відношення до обсягу правового регулювання наявних прав, але найважливіше тут полягає у тому, що обмеження варто розглядати як можливість стримування суб'єктів права (включаючи і державні органи і у цілому державу) від порушень прав людини і громадянина та прав інших суб'єктів права.

Водночас, в юридичній науці дискусійним продовжує залишатися питання щодо віднесення обов'язків до правих обмежень, оскільки обов'язки змушують чинити точно відповідно до вказаного у законі способу і тим самим обмежують свободу суб'єкта права, утримують його від кроків, що суперечать обслугованому суб'єктивному праву.

Головним висновком із вищезгаданих концептуальних міркувань учених стосовно правових обмежень є те, що вони можуть бути спрямовані як до прав людини, так і до повноважень органів державної влади, оскільки ці суб'єкти уніфікуються в своєму статусі як суб'єкти конституційно-правових відносин [5].

Відтак, за цієї логікою, суб'єктом стосовно юридичних можливостей якого встановлюються межі та обмеження, виступають як особа, так і держава (державна влада в особі її органів). Відповідно, об'єктом меж та обмежень є свобода особи, яка розкривається через суб'єктивні права, та повноваження органів влади, якими вони наділяються для виконання їх функцій [1; 2].

Встановлення меж та обмежень у конституційному праві підпорядковані ідеї узгодження таких конституційних цінностей, як свобода особи, верховенство права, суверенітет народу, легітимність та ефективність влади. Межі діяльності органів державної влади та їх посадових осіб встановлюються з тим, щоб забезпечити пріоритет цінності особи, додержання її прав і свобод.

Сутність обмеження правом у встановленні меж застосування суб'єктивного права одної особи в інтересах іншої, групи осіб або суспільства в цілому у певних правовідносинах, що виражається у певних тимчасових складнощах при реалізації певного обсягу повноважень, уміщених у ньому, їх сутності і змісту. При застосуванні обмежень слід керуватися принципами права, зокрема, принципом верховенства права, примату прав і свобод людини і громадянина та відповідальності держави перед люди-

ною; рівності всіх суб'єктів права при реалізації та обмеженні їх прав і свобод; соціальної справедливості; рівності доступу до правосуддя. У цьому контексті концепція обмеження у праві виходить винятково з розуміння правових обмежень у сфері індивідуальної свободи особи і не торкалася питань функціонування державної влади.

Якщо ж розуміти під обмеженнями і правові межі прав і свобод суб'єктів права [3; 4] у взаємодії один з одним, то тоді обмеженнями є запобіжні прийоми, державно-владні стримуючі засоби; методи (форми, способи) правового регулювання суспільних відносин, закріплені у нормах права, тобто інституційні механізми обмеження у праві.

Тоді обмеження у праві націлені на зміцнення існуючого правопорядку, недопущення порушень прав і інтересів одних осіб діями інших за допомогою встановлення правових заборон та обмежень. Звідси, обмеження у праві детермінуються матеріальними, духовними та іншими умовами життя суспільства на конкретно-історичному етапі його розвитку; у них втілюється ідея доцільності права та його призначення у суспільстві як регулятора суспільних відносин.

При такому підході найважливішими для життя суспільства стають конституційно-правові обмеження і заборони, якими є встановлені державою способи конституційно-правового регулювання, імперативного характеру, спрямовані на попередження вчинення суб'єктами конституційних правовідносин неправомірних дій, що порушують чи створюють загрозу порушення норм Конституції. Обмеження у цій сфері мають тлумачитися як визначені у конституції держави певні межі (рамки) правового регулювання суспільних відносин, спрямовані на діяльність суб'єктів владних повноважень, а також на поведінку людей.

Як способи правового регулювання заборони та правообмеження характеризуються вченим як спільними (формальна визначеність, обов'язковість виконання, владність, взаємовигідність, інформативність тощо) та специфічними ознаками (чинять вплив на найбільш значущі суспільні відносини з метою витіснення соціальних зв'язків і явищ, що суперечать інтересам держави та особи; навмисне застосовуються державою в цілях усунення різноманітних конфліктів; їх дія спрямована на відновлення втраченого правового статусу суб'єктів правовідносин). Такі заборони та обмеження сприяють підтриманню стабільності конституційного ладу в цілому, а формами їх закріплення є унормування відповідних заборон та обмежень у нормативно-правових актах національного законодавства та міжнародно-правових актах. Умовами, які визначають ефективність дії конституційно-правових заборон та обмежень є стабільність влади, дієвість принципу поділу

влади, реалізація принципів балансів і противаг у взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування, стабільність правопорядку у суспільстві, панування демократії та наявність ознак правової держави, доцільність обмежень у праві, тобто відповідність конституційно-правових заборон і обмежень цілям нормативно-правових актів та завданням суспільного розвитку.

Як видно, наукові підходи щодо тлумачення змісту правових обмеження як таких охоплюють дослідження комплексу таких взаємопов'язаних питань [1–4]:

- місця правових обмежень у системі правового регулювання суспільних відносин;
- умов для здійснення власних інтересів суб'єкта;
- особливостей трансляції інформації про зменшення обсягу можливостей, свободи, що здійснюється за допомогою заборон, обов'язків, покарань, призупинень тощо, які зводять розмаїття дій у поведінці суб'єкта до певного «межового» стану;
- пов'язаність правових обмежень із категоріями волі, інтересу, мети, мотиву та соціальної орієнтації суб'єкта права;
- вираження через правові обмеження негативною правовою мотивацією та зниження негативною активності суб'єкта права;
- співвідношення правових обмежень із правовими стимулами (дозволив, пільг, заохочень тощо) у діяльності суб'єкта права (що, зокрема, в узагальненому вигляді виявляється як співвідношення антиподів);
- співвідношення правових обмежень із правовими заборонами та обов'язками (що, зокрема, виявляється в узагальненому вигляді як співвідношення родового та видових явищ);
- функції правових обмежень (зокрема, це охоронна; захисна; регулятивна; системотвірна; політична; організаторська; мотиваційна; інформативна; контрольна; комунікативна; стабілізуюча; гарантуюча; оціночна; виховна та ін.);
- класифікації правових обмежень (зокрема, за формою; за часом дії; за сферою дії; за колом осіб; за елементами норми права тощо);
- правові обмеження як динамічна характеристика меж повноважень органів державної влади (межі повноважень – статична характеристика комплексу повноважень органу державної влади);
- характерні риси правових обмежень (формальна визначеність; обов'язковість виконання; владність; інформативність; здатність чинити вплив на найбільш значущі суспільні відносини з метою витіснення соціальних зв'язків і явищ, що суперечать інтересам держави та особи; застосування державою в цілях усунення різноманітних конфліктів тощо);
- форми закріплення правових обмежень (закріплення чітко визначених обмежень у статтях чинних нормативно-правових актів;

закріплення відносно визначних обмежень в узагальненому вигляді; закріплення обмежень у різних деклараціях та міжнародно-правових актах тощо).

Видається також, що ці та суміжні питання щодо характеристики правових обмежень, з'ясування їх природи та особливостей їх формулювання і функціонування мають бути проаналізовані з точки зору специфікації правових обмежень стосовно органів державної влади.

Отже, як випливає з аналізу наведених наукових позицій, правові обмеження (правообмеження) слід розуміти:

– із соціального боку – як різновид (форму) загальносоціальних обмежень, що мають історичний характер; виникли на певному етапі розвитку людської цивілізації, а саме при диференціації правової форми соціонормативної регуляції суспільних відносин від інших форм (релігійних, моральних тощо); первісно мали позадержавне (додержавне) походження, проте згодом стали спиратися на силу державного апарату;

– із змістовного боку – як встановлені у праві рамки, в межах яких суб'єкти повинні діяти (статичний аспект); процес і результат стримування правовими засобами протиправних діянь невизначеного (відносно визначеного) або чітко визначеного кола суб'єктів, що створює умови для задоволення інтересів контрsub'єктів та суспільних інтересів щодо їх охорони та захисту (динамічний аспект);

– з формально-юридичного боку – як такі способи правового регулювання поведінки людей та діяльності соціальних структур (у тому числі й органів державної влади), які закріплюються в законодавстві залежно від застосування того чи іншого типу правового регулювання (загальнодозвільного чи загальнонозаборонного) [1].

При такому підході обмеження у праві виявляються необхідними правовими обмеженнями перш за все державної та самоврядної влади, а вже потім обмеженнями правами інших людей поведінки фізичної особи.

Список використаних джерел:

1. Костицький В.В., Кобан О.Г. Обмеження правом законодавчої та судової влади: монографія / В.В. Костицький, О.Г. Кобан. К.: «Видавничий дім «АртЕк», 2017. 228 с.
2. Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Дис. ... канд. юрид. наук. Л., 2000. 170 с.
3. Рабінович П.М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект) // Вісник Академії правових наук України. 1996. № 6. С. 51–55.
4. Рабінович П.М. Межі прав людини // Права людини в Україні. Щорічник. 1995. К., 1997. С. 111–117.
5. Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види // Право України. 2002. № 10. С. 3–9.